

УДК 37.033

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ВІТЧИЗНЯЧНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Тетяна Завгородня

У статті висвітлено проблеми поглиблення екологічних знань молодших школярів в Україні у контексті сучасних тенденцій розв'язання проблеми у зарубіжних країнах. Обґрунтовано взаємозалежність рівня екологічних знань і ефективності формування культури здоров'я в учнів молодших класів.

Ключові слова: екологічні знання, учні молодших класів, культура здоров'я, Україна, зарубіжні країни.

Прискорення темпів науково-технічного прогресу в наш час характеризується посиленням антропогенного впливу людини на природу. Своїм утилітарним, споживацьким ставленням до неї люди вже завдали природі непоправних збитків. Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Забруднення довкілля технологічними відходами у багатьох містах (та й не лише – містах) України досягло критичного рівня. Тобто в кінці ХХ століття людство опинилося на порозі екологічної кризи, яка поглиблюється і різко негативно впливає на суспільний розвиток, економіку та культуру і, впершу чергу, на здоров'я людини. Сьогодні проблема збереження здоров'я є глобальною для всього світу. Це стосується і України, в якій здоров'я молоді перебуває в катастрофічному стані. Таким чином, незворотнє руйнування природного базису стає реальною небезпекою для людства, негативно впливає на здоров'я кожного. Тому однією з нагальних глобальних проблем збереження здоров'я дітей є формування в них екологічної культури, в основі якої лежить реалістична екологічна свідомість. Цей процес повинен підводити кожну людину до розуміння того, що вона є не лише мешканцем свого села, міста, своєї країни, але й жителем планети, і що це накладає на неї велику відповідальність за збереження природно-ресурсного потенціалу Землі. Необхідно формувати у дітей стійкий інтерес до природи та потребу до активної практичної роботи з охорони довкілля, прагнення до спілкування з природою, до пізнання її таємниць, здатність переживати глибокі етичні та естетичні почуття. А тому пошук шляхів розв'язання цих завдань в Україні, з урахуванням досвіду інших країн, є актуальним.

Важливою умовою подолання становища, яке склалося, є формування в учнівської молоді культури здоров'я, основою якої є, з одного боку, високий рівень знань про здоровий спосіб життя у єдності зі щоденною діяльністю, спрямованою на їх реалізацію (заняття фізкультурою і спортом, раціональне харчування, дотримання розпорядку дня, оптимальні зміни видів діяльності тощо), з іншого – сформованість екологічної культури, в основі якої лежить високий рівень екологічних знань.

Найбільш сприйнятливою категорією до такого впливу є учні початкової ланки загальноосвітньої школи з їхньою природною допитливістю, майже інстинктивним (вродженим) потягом до знань, ще не зіпсованими (соціодовкіллям) смаками й уподобаннями. Тому надзвичайно важливо, щоб саме в цьому віці прищепити їм любов до природи, закласти в них підвалини бережливого ставлення до неї, а значить – спонукати їх постійно дбати про своє здоров'я.

Ураховуючи вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, першоосною розв'язання проблеми є розширення їхніх екологічних знань шляхом посилення екологічної освіти.

До теоретичного дослідження сутності екологічної освіти в школі було докладено чималих зусиль як вітчизняними (В. Крисаченко, О. Колонька, О. Лазебна, В. Лапчинська, І. Панченко, О. Прокопенко, С. Шаган, Н. Шкарбан та ін.) так і зарубіжними науковцями (Дж. Баркер, В. Браун, Л. Візе, Ш. Грей, Т. Деррі, Л. Єрдаков, С. Карсон, А. Мортон, А. Плешаков, М. Реймерс, Б. Саймон, Р. Стівенс, І. Суравегіна, Р. Херберт та ін.).

Однак, незважаючи на значні здобутки науковців у розкритті цієї тематики, доводиться констатувати: проблеми пошуку й упровадження нових форм і засобів формування культури здоров'я дітей на основі підвищення рівня екологічної освіти у школі, пошук інноваційних методик навчання є нині особливо гострими. Відповідний матеріал для розв'язання цієї проблеми, використання його в навчально-виховному процесі не повністю знаходить відображення у шкільних програмах та навчальних планах, у засобах навчально-методичного забезпечення і навіть у Державному стандарті загальної початкової освіти. Підтвердженням цьому є відповіді вчителів шкіл Івано-Франківської області на запитання: «Які нововведення у нових стандартах Вам подобаються?». Слід зауважити, що практично всі респонденти (95 %), підтримуючи упровадження цього документа, серед багатьох позитивних його характеристик зазначили такі: «Чітко виокремлено змістові лінії, над якими необхідно працювати»; «Здійснена наступність змісту дошкільної і початкової освіти», «Посилилась увага до фізичного розвитку дітей та їхнього здоров'я» і т.д.). Одночасно ці ж учителі зазначили багато недоліків, труднощів в процесі організації навчально-виховної роботи у першому класі. Серед них: «перевантаження інформацією підручників, особливо з природознавства» (Людмила, ЗОШ № 4, м. Долина); «у робочих зошитах важкі для дітей завдання», (Оксана, ЗОШ № 2, м. Галич); «велика кількість дітей у класі»; «відсутність ігрових кімнат» (Ольга, ЗОШ № 5, м. Івано-Франківськ); «відсутність обладнаної території для відпочинку учнів» (Тетяна, стаж понад 20 років, ЗОШ № 18, м. Івано-Франківськ). Такі відповіді ще раз підтверджують, що проблема екологічної освіти, формування культури здоров'я вимагає пошуку шляхів її розв'язання. А тому мета статті – враховуючи здобутки зарубіжних країн, розкрити основні тенденції розширення екологічних знань учнів молодших класів, які є основою формування в них культури здоров'я.

У сучасних умовах важливим завданням збереження здоров'я людини є навчання її глобально мислити. На шляху його реалізації найважливішим слід

вважати диференціацію знання про культуру здоров'я на те, що є нормою людського життя, і те, що є його патологією.

У період переходу початкової школи на нові навчальні плани, програми й підручники особливого значення набувають питання гармонізації взаємин суспільства з довкіллям, становлення та формування відповідального ставлення до нього, а значить, і до свого здоров'я. Все це вимагає посиленої уваги до розвитку екологічної культури учнів початкових класів.

Українські науковці у процесі розвитку екологічної культури молодшого школяра умовно виділяють три етапи, які збігаються з переходом дитини з класу до класу. І в кожному з них серед основних критеріїв морально-екологічної позиції учня вони виділяють дбайливе ставлення до предметів, що використовуються, та продуктів харчування і т.д.

Зміст екологічного навчання із посилення уваги до реалізації здоров'язберігальної функції засвоюється учнями через різні види діяльності. В першу чергу, це стосується урочної діяльності. Значне місце у формуванні здорового способу життя у молодших класах мають усі навчальні предмети (українська мова, читання, математика, фізкультура, співи), але найбільший потенціал має викладання природознавства. Бо саме його вивчення має на меті, поряд із необхідністю сформуванню в учня цілісний світогляд, екологічний спосіб мислення, навчити здорового способу життя.

Кожна форма організації навчального процесу із проблем збереження здоров'я стимулює відповідні їй види пізнавальної активності учнів: самостійна робота з різними джерелами інформації, гра, конкурси з приготування їжі, вікторини на кращий рецепт національної кухні, спортивні змагання на місцевості, КВД з розробки порад «Як бути здоровим», екскурсії на природу, спостереження, бесіди тощо. При цьому особливої ролі на етапі формування культури здоров'я набувають методи, які стимулюють самостійну активність учнів, тобто інтерактивні технології.

Значно підвищує інтерес учнів до проблеми культури здоров'я, до вивчення проблем власного життя постійна увага вчителя до розкриття різноманітних та достатньо складних зв'язків між людиною і природою. Причому людина розглядається тут як частина природи, яка не лише перебуває в ній усередині, а й залежить від неї. Зв'язок між людиною і природою виявляється, перш за все, в тій багатоманітній ролі, яку природа відіграє в матеріальному та духовному житті людей. Разом з тим він виявляється і у зворотній дії людини на природу, яка може бути як *позитивною* (охорона природи), так і *негативною* (забруднення повітря, води, знищення рослин, тварин тощо). Тобто матеріал про екологічні зв'язки повинен бути обов'язковим елементом у змісті екологічної освіти.

Набуваючи певної системи знань на уроках із природознавства, коли враховуються умови екологічного навчання (використання місцевого краєзнавчого матеріалу, активне залучення молодших школярів до посильних для них практичних справ з охорони місцевих природних ресурсів), учні також засвоюють норми й правила екологічної поведінки у природі.

Для підвищення ефективності формування культури здоров'я учня молодших класів, через інтенсифікацію екологічних знань, доцільно

враховувати досвід розв'язання проблеми зарубіжними педагогами. Так, у Росії розробки в цій царині здійснюються за трьома основними напрямками.

Перший напрям пов'язаний зі створенням нових програм і підручників з природознавства, відмінних від традиційних [5; 6; 10].

Інший напрям стосується використання дитячої літератури (Л. Єрдаков). Він, зокрема, зазначає, що на сьогодні існує чимало літератури з питань екології (екологічні казки Б. Заходера, оповідання В. Біанкі): «Сюди можна віднести будь-яку дитячу книгу, де в цікавій формі описане життя тварин. Такими є і частина казок, де діють персонажі зі світу тварин, і, крім того, не порушуються екологічні правила» [1, с. 20].

Багато вчителів (наприклад, Н. Жестова, Л. Хафізова) йдуть іншим шляхом (третьою напрям): підсилюють екологічну спрямованість чинних підручників із природознавства [2; 9]. Наприклад, Є. Постнікова пропонує вводити схеми демонстрації різноманітних взаємозв'язків у світі природи [7, с. 47].

Цікавим є досвід екологічного навчання, складовою якого є розкриття впливу середовища на здоров'я людини в Китаї, де воно стало істотною частиною обов'язкової освіти. І хоча уроки екології проводяться головним чином у вигляді факультативів або практикумів у рамках відведеного для шкільних занять часу, проте навчання екології проводиться на всіх інших уроках – географії, біології, природознавстві. Школярі опановують основи знань про навколишнє середовище, його впливи (як позитивні, так і негативні) на особисте здоров'я, виробляють вміння та навички захисту свого оточення переважно у процесі польових або лабораторних занять.

Сьогодні в поліпшенні екологічного навчання в Китаї на перший план вийшла проблема інтеграції питань екології у всі шкільні предмети, а також залучення школярів до участі в реальній діяльності в середовищі природи, суспільства, людини, всього живого. В Китаї з 1997 року здійснюється проект «Ініціатива викладачів екології для Китаю», який є спробою посилення уваги до викладання екології у всіх школах країни.

Здійснення проекту передбачало організацію і проведення спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Для цього в трьох педагогічних університетах країни було створено три *Центри екологічного навчання*, відповідальні за виконання проекту в різних регіонах. Вони провели відбір пілотних початкових шкіл, а потім на спеціальних семінарах, впроваджуючи переважно дослідницький метод навчання, підготували близько 300 шкільних вчителів, адміністраторів і методистів на місцях [8].

Екологічне виховання дітей молодшого шкільного віку є невід'ємним компонентом системи шкільної екологічної освіти у Великобританії. Сьогодні ідея гармонізації стосунків людини з довкіллям на основі любові і поваги до всього живого, зберігаючись у культурі народів Британських островів, із середини ХХ ст. поступово перетворюється на світоглядну основу життєдіяльності британського суспільства. Ця ідея знаходить своє відображення і у навчально-виховній діяльності окремих шкіл і вчителів-ентузіастів.

З 1988 р. екологічна освіта отримала державний, законодавчо визначений статус. Вона стала обов'язковим компонентом змісту шкільної освіти. Держава і

суспільство створюють широкі можливості для участі учнів у позаурочній та позашкільній діяльності по захисту довкілля у громадських організаціях та на базі державних, промислових, бізнесових, дозвіллевих установ, закладів, центрів. У змісті екологічної освіти на перше місце поставлено людину як унікальну істоту, здатну до духовного, морального, розумового і фізичного розвитку, що є свідченням того, що ідея гуманізації освіти виступає центральною в системі ціннісних орієнтацій британського суспільства.

Розвиток екологічної освіти відбувається на таких засадах: поєднання зусиль усіх шкільних предметів у вивченні екології і побудові суспільства на принципах сталого екологічно безпечного розвитку; глобалізація екологічних проблем, розширення міжнародної співпраці; урахування національних особливостей соціально-економічного розвитку країни; врахування вимог принципу культуровідповідності в екологічній освіті школярів, який впливає на визначення компонентів змісту екологічної освіти, на широке відображення у ньому краєзнавчих аспектів. У Великій Британії формування екологічної культури суспільства відбувається у тісній і плідній взаємодії школи, сім'ї та громадськості.

Британські вчителі розглядають екологічну освіту як єдність трьох пов'язаних між собою компонентів: *освіта про довкілля* (знання), *освіта для довкілля* (цінності, ставлення, поведінка), *освіта в довкіллі і через довкілля* (у цьому випадку природа виступає засобом навчання). Засвоєння школярами досвіду творчої діяльності стає обов'язковим компонентом змісту навчання.

Широкі можливості для опанування учнями знань, умінь і навичок екологічного характеру відкриває інтеграція екології з іншими навчальними предметами (природознавчого, математичного, художньо-естетичного циклів).

Британські педагоги поряд із поширеними формами і методами навчання, такими як лекції та демонстрації, лабораторні і практичні роботи, семінари, виробнича практика, екскурсії, тьюторські заняття, навчально-дослідницькі проекти, дискусії, використовують і нові технології, які ще не отримали широкого визнання у школі. Це комп'ютерні ігри, моделювання, відображення явищ або процесів за допомогою схем, карт, діаграм, аналіз новин засобів масової інформації, аналіз фактичного матеріалу (case study), вивчення усної народної творчості, відвідування зоологічних та сільсько-господарських ферм, створення міні- дендро- і фітопарків, зразків садово-паркового мистецтва. Цінність наведених технологій полягає в тому, що вони дають змогу підвищити інтерес до навчання, сприяють більш якісному засвоєнню навчального матеріалу, його усвідомленню [3; 4].

Поглибленню та розширенню екологічної підготовки школярів сприяють позаурочні і позашкільні форми навчання, так звана неформальна екологічна освіта. Позаурочна діяльність школярів по захисту природи здійснюється різноманітними громадськими й урядовими організаціями та установами. В її мережу входять природоохоронні кемпінги, шкільні екологічні клуби, музеї, зоологічні клуби, центри вивчення довкілля, молодіжні секції наукових товариств, об'єднання окремих груп ентузіастів, громадські, релігійні, політичні, молодіжні організації. У неформальній екологічній освіті використовуються різні форми підготовки молоді до розв'язання екологічних

проблем, зокрема виконання навчально-дослідницьких проектів, тематика яких достатньо різноманітна й охоплює найбільш типові проблеми країни. Причому з метою підвищення ефективності екологічної підготовки учнів основний акцент роблять на краєзнавчому підході до вивчення і збереження довкілля.

Таким чином, у Великій Британії підготовка молоді до розв'язання екологічних проблем здійснюється переважно трьома шляхами. По-перше, включенням питань, що стосуються соціо-природного середовища, в навчальні програми шкіл. По-друге, екологізацією (упровадженням екологічних стандартів) життєдіяльності навчальних закладів. По-третє, організацією взаємодії школи і громади з вивчення й охорони довкілля.

Отже, поглиблення екологічних знань, виховання екологічної культури є важливою умовою збереження навколишнього середовища, яке безпосередньо впливає на здоров'я учнів молодших класів і є складовою формування в них відповідальності за своє здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Ердаков Л. Н. Экологическая сказка для первоклассников / Л. Н. Ердаков // Начальная школа. – 1992. – № 11–12. – С. 19–22.
2. Жестова Н. С. Состояние экологического воспитания учащихся / Н. С. Жестова // Начальная школа. – 1989. – № 10–11. – С. 78–81.
3. Марченко Г. В. Методи засвоєння досвіду творчої діяльності в екологічній освіті школярів у Великій Британії / Г. В. Марченко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : збірник наукових праць. – Київ – Запоріжжя, 2001. – Вип. 19. – С. 268–272.
4. Марченко Г. В. Позашкільна діяльність школярів Великої Британії з вивчення та збереження довкілля / Г. В. Марченко // Начальная школа. – 1989. – № 10–11. – С. 78–81.
5. Плешаков А. А. Методические основы нового учебника природоведения для 3 класса четырехлетней начальной школы / А. А. Плешаков // Начальная школа. – 1991. – № 7. – С. 30–35.
6. Плешаков А. А. Методические основы нового учебника природоведения для 4 класса четырехлетней начальной школы / Плешаков А. А. // Начальная школа. – 1993. – № 3. – С. 63–67.
7. Постникова Л. А. Роль опорных схем в формировании природоведческих понятий / Л. А. Постникова // Начальная школа. – 1991. – № 2. – С. 44–47.
8. Салеева Л. П. Опыт экологического воспитания младших школьников / Л. П. Салеева // Начальная школа. – 1991. – № 4. – С. 24–27.
9. Хафизова Л. М. Экологическое воспитание у младших школьников / Л. М. Хафизова // Начальная школа. – 1989. – № 3. – С. 33–34.
10. Хоменко В. Екологічне виховання в школі / В. Хоменко // Завуч. – 2000. – Серп. (№ 23/24). – С. 23–25.